

Kazimierz Ptak

Akademia Ignatianum w Krakowie

Wydział Zamiejscowy Nauk Humanistycznych i Społecznych w Mysłowicach

Przemoc i agresja w instytucjach resocjalizacyjnych dla nieletnich dziewcząt

Violence and aggression in social rehabilitation institutions for juvenile girls

Słowa kluczowe

przemoc, agresja, nieletnie dziewczęta, zakład resocjalizacyjny

Streszczenie

Prezentowane treści są rezultatem powiązania teoretycznych dociekań z doświadczeniami praktyka. Na początku przypomniano, co jest celem zakładu poprawczego, jakie są jego zadania i w jaki sposób się je realizuje. Następnie przywołano definicje najważniejszych pojęć: przemocy i agresji. W dalszej części autor ukazuje środowiska rodzinne, z których pochodzą wychowanki zakładu, zaniedbania tych środowisk i skutki widoczne w zachowaniu dziewcząt (różne formy agresji). Uświadamia trudności życia zbiorowego w zakładzie. Pokazuje wreszcie, na czym polega praca wychowawcza z dziewczętami w placówce.

Key words

violence, aggression, juvenile girls, the rehabilitation facility

Summary

The presented content is the result of linking theoretical investigations with the practical experience of the author. At the beginning the purpose of the correctional facility is recalled together with the tasks of such institutions and the different methods of implementation. Then definitions of key concepts such as violence and aggression are provided and in the next part the author presents the family environments from which the pupils come from, neglect in these environments, and the effects seen in the behavior of girls

(various forms of aggression). of the difficulties of collective life in the facility are also recalled. Finally, educational work with the girls in the facility is described.

Prezentowane tu rozważania to rezultat powiązania teoretycznych dociekań i praktycznych doświadczeń. Wieloletnia praca (kilkudziesięciu lat) w Zakładzie Poprawczym i Schronisku dla Nieletnich w Zawierciu na stanowisku kierowniczym (o czym piszę w innym tekście) pozwoliła mi na wnikliwą i długotrwałą obserwację zachowań podopiecznych. Wgląd w ich dokumentację posłużył zrozumieniu uwarunkowań postępowania, które doprowadziło do czynów przestępczych. A jedno i drugie – na dobór indywidualnych programów pracy resocjalizacyjnej z dziewczynami. Poniższe refleksje dotyczą zjawisk, które miałem okazję obserwować niemal codziennie: przemocy i agresji wychowanek placówki.

Zakład poprawczy jest instytucją resocjalizacyjną dla dzieci i młodzieży społecznie niedostosowanej, która popełniła czyny karalne – często ze szczególnym okrucieństwem, aktami przemocy, przestępstwa przeciwko zdrowiu i życiu. Zakład poprawczy to instytucja mało popularna, lecz społecznie niezbędna¹. Podstawowym zadaniem placówek resocjalizacyjnych jest powtórna socjalizacja nieletnich, mająca na celu zmianę ich postaw w kierunku społecznie pozytywnym, zapewniająca prawidłowy rozwój osobowości, kształtowanie właściwej hierarchii wartości, wdrażanie do przestrzegania przyjętych zasad współżycia społecznego, rozbudzanie pozytywnych zainteresowań. Zadania resocjalizacyjne są realizowane poprzez naukę szkolną, zajęcia internatowe, pracę, sport, rekreację, kontakt ze środowiskiem otwartym, środowiskiem rodzinnym.

W Polsce funkcjonują 33 placówki, w tym 4 przeznaczone dla dziewcząt w wieku od 13 do 21 lat. Zakłady poprawcze dla chłopców są sprofilowane i dzielą się na: otwarte – młodzieżowe ośrodki adaptacji społecznej; półotwarte; zamknięte, o wzmożonym nadzorze wychowawczym; specjalne, resocjalizacyjno-rewalidacyjne i resocjalizacyjno-terapeutyczne². Profilowanie nie dotyczy natomiast zakładów poprawczych

¹ K. Ptak, C. Ptak, *Resocjalizacja dziewcząt w zakładach poprawczych*, w: *Profilaktyka społeczna i resocjalizacja młodzieży*, red. B. Urban, Mysłowice 2004.

² Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 17 października 2001 w sprawie zakładów poprawczych, Dz. U. Nr 124, poz.1359. -

i schronisk dla nieletnich dziewcząt. Placówki te są zobowiązane do przyjmowania osób nieletnich z upośledzeniem umysłowym, zaburzeniami rozwoju osobowości, uzależnionych od środków psychoaktywnych, a także wysoce zdemoralizowanych, o dużej agresywności i brutalności zachowań. Ze względu na ów brak sprofilowania placówek resocjalizacyjnych dla dziewcząt wymagany jest szczególnie staranny dobór metod i form pracy – takich, które przyniosłyby oczekiwane rezultaty, stworzyły dobrą atmosferę wychowawczą, innymi słowy, pozwoliły na pomyślną realizację przypisanych placówce funkcji: opiekuńczej, wychowawczo-dydaktycznej i terapeutycznej. W oddziaływaniach wychowawczych prowadzonych w zakładach dla nieletnich dziewcząt niezbędna jest wiedza z zakresu psychologii, a ściślej – psychologii kobiet, pozwalająca interweniować w najgłębsze warstwy osobowości wychowanek, przyczyniająca się do modyfikacji ich zachowań, minimalizowania zachowań agresywnych i skłonności do przemocy³.

Współcześnie fala przemocy i agresji zdaje się narastać, dotyczy wszystkich sfer życia ludzkiego oraz prawie każdej grupy wiekowej, także dzieci i młodzieży. Niepożądane zachowania występują w szkołach i środowiskach pozaszkolnych, w życiu rodzinnym i publicznym, również w placówkach resocjalizacyjnych.

Pojęcie agresywności jest dość wieloznaczne i współcześnie istnieje wiele modeli i koncepcji jego rozumienia i wyjaśniania. Często agresywność definiuje się jako aspołeczny sposób zachowania, wynikający z wrogich intencji⁴. W literaturze naukowej podkreśla się, że agresja stanowi celowe działanie ukierunkowane na czyjąś szkodę. Adam Frączek pisze: „agresja czy przemoc interpersonalna to czynności intencjonalnie podejmowane przez ludzi, stanowiące zagrożenie bądź powodujące szkody w fizycznym, psychicznym, społecznym dobrostanie innych osób, tj. wywołujące ból, cierpienie, destrukcję, prowadzące do utraty cenionych wartości”⁵. Często terminy „przemoc” i „agresja” stosowane się zamiennie. Badacze rozdzielają jednak te dwa pojęcia, dopatrując się różnic

³ A. Stankowski, N. Stankowska, *Wybrane problemy patologii społecznej i resocjalizacji*, Żiar nad Hronon 2002.

⁴ M. Mizerska, W. Woźniak, *Poczucie umiejscowienia kontroli i agresywność u pierwszy raz karanych i recydywistów*, w: *Przestępca i skazany nie tracą godności osoby*, red. W. Woźniak, Olecko 2005.

⁵ A. Frączek, *Agresja i przemoc wśród dzieci i młodzieży jako zjawisko społeczne*, w: *Agresja i przemoc wśród dzieci i młodzieży. Perspektywa psychoedukacyjna*, red. A. Frączek, I. Pufal-Struzik, Kielce 1996.

pomiędzy nimi. Jednym z głównych celów agresji jest przysporzenie cierpienia, natomiast celem przemocy jest wywarcie pewnego rodzaju wpływu, wymuszenie pożądanego zachowania. W *Słowniku języka polskiego* zdefiniowano przemoc następująco: „to siła przeważająca czyjąś siłę, fizyczna przewaga wykorzystywana do czynów bezprawnych, dokonywanych na kimś; narzucona bezprawnie władza, panowanie; czyny bezprawne, dokonywane z użyciem fizycznego przymusu; gwałt”⁶.

Poszukując przyczyn przemocy i agresji, należy zwrócić uwagę na destrukcyjne wpływy rodziny, szkoły, środowiska rówieśniczego, a także patologie w życiu publicznym. Zdaniem pedagogów eskalacja agresji i przemocy dzieci oraz młodzieży wynika z niewłaściwych relacji międzyludzkich, w szczególności relacji w rodzinie. Nieletnie osoby trafiające do zakładu poprawczego nierzadko pochodzą z rodzin wielodzietnych, nieprawidłowo funkcjonujących, w których występowały zjawiska bezrobocia, biedy, alkoholizmu, narkomanii, agresji, przemocy. W domach tych osoby najbliższe dziewczętom, ich rodzice i rodzeństwo, nadużywali alkoholu, narkotyków, środków psychotropowych. Często dochodziło do konfliktów, awantur, przemocy, znęcania się jednych członków rodziny nad innymi. Dzieci, które uczestniczyły w tego typu zdarzeniach, traciły poczucie bezpieczeństwa, ich rozwój emocjonalno-społeczny był zaburzony. Problemem, który ma duży wpływ na rozwój agresywności i przemocy, jest karalność niektórych członków rodzin, fakt odbywania w przeszłości bądź aktualnie kary pozbawienia wolności. Występujące niekorzystne sytuacje wychowawcze oraz bardzo trudne warunki ekonomiczne, a przede wszystkim niewydolność wychowawcza rodziców bądź opiekunów przyczyniały się do niekontrolowanych i nieakceptowanych społecznie zachowań dziewcząt. Nieletnie dziewczyny uciekały z domów, nawiązywały kontakty ze środowiskiem zdemoralizowanym, kryminogennym, w którym panowały przemoc i agresja, przejmując negatywne wzory zachowań tych grup.

U niektórych wychowanek kierowanych do placówek stwierdzono zaburzenia osobowości i szerzej, zaburzenia w zachowaniu, które wymagały stałych oddziaływań pedagogicznych, terapeutycznych, psychologicznych, a nawet psychiatrycznych.

W zakładach resocjalizacyjnych przebywają osoby o bardzo zróżnicowanej etiologii i symptomatologii zaburzeń, dziewczyny, które wchodziły w złożone, często nierozpoznawalne relacje rówieśnicze, co utrudnia

⁶ *Słownik języka polskiego PWN*, t. 2, red. M. Szymczak, Warszawa 1999, s. 941-942.

wychowawcom stawianie poprawnych diagnoz i dobór adekwatnych, zindywidualizowanych metod oddziaływania resocjalizacyjnego⁷. Zaniedbania wychowawcze, brak zaspokojenia podstawowych potrzeb: poczucia bezpieczeństwa, miłości, uznania, szacunku, przynależności, akceptacji, w niektórych środowiskach rodzinnych, rówieśniczych czy szkolnych, negatywnie wpływały i wpływają na rozwój dzieci. Rezultatem są: niestabilność emocjonalna, impulsywność, nieumiejętność kontrolowania zachowań agresywnych, wrogość do otoczenia. Tę skłonność do niekontrolowanych wybuchów gniewu i agresji przejawiają zwłaszcza wychowanki, które nie mają kontaktów z rodziną, znajomymi, bliskimi osobami.

U niektórych podopiecznych można zauważyć skłonność do zachowań agresywnych na poziomie wysokim, do autoagresji (dokonywania samookaleczeń), do stosowania przemocy, ale także zanizoną samoocenę, wyolbrzymianie swoich braków. Jeżeli występuje zjawisko agresji, to jednak najczęściej kierowana jest ona na zewnątrz, na otoczenie. Przybiera formę agresji bezpośredniej: słownej i/lub fizycznej, agresji pośredniej, wyrażającej się w obmawianiu, wyśmiewaniu, plotkowaniu, donosach, niesłusznym oskarżaniu, zastraszaniu, czy wreszcie – agresji przemieszczzonej, która kierowana jest na przedmioty martwe.

Nieletnie dziewczyny wykazują skłonności do działań agresywnych odwetowych, nie zawsze uzasadnionych, za doznane bądź urojone krzywdy. U części wychowanek stwierdzono zaburzenia socjopatyczne. Niekorzystne warunki wychowawcze środowiska, przede wszystkim rodzinnego, są nie tylko źródłem niezdyscyplinowania dziewczyn, ale i braku u nich poczucia winy. Widoczny jest całkowity brak troski o poprawne kontakty z otoczeniem, nieumiejętność nawiązywania relacji interpersonalnych. Do ośrodka trafiają dziewczyny, u których można stwierdzić występowanie rysów psychopatycznych; podopieczne te są pozbawione uczuć wyższych, skłonne do agresji, przemocy, brutalności, nie zważają na krzywdę innych. Dodatkowe negatywne emocje rodzą się u dziewczyn wskutek trudności w adaptacji do nowych warunków życia w zakładzie poprawczym. Przebywanie w warunkach izolacji, konieczność przestrzegania wymogów regulaminowych, zasad całodobowej organizacji życia codziennego, w tym podporządkowania się kadrze, jest źródłem nadmiernego pobudzenia emocjonalnego wychowanek; są drażliwe, wybuchowe, konfliktowe. Przemoc i agresja są

⁷ B. Urban, *Zaburzenia w zachowaniu – koncepcje teoretyczne, typologia i ewolucja*, w: *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, red. B. Urban, J. Stanik, Warszawa 2007.

kierowane szczególnie w stronę kadry, ale również koleżanek lub samych siebie. Dlatego też wzmożonej opieki, nadzoru, ochrony przed przemocą i agresją oraz indywidualnych oddziaływań wychowawczych wymagają wychowanki o obniżonym poziomie intelektualnym, upośledzone umysłowo; są to bowiem osoby mało samodzielne, podatne na manipulacje, mające utrudnione kontakty koleżeńskie.

Przemoc i agresja wychowanek wobec swoich koleżanek to zjawisko szczególnie niepokojące, złożone i trudne do rozwiązania, choć na szczęście występujące sporadycznie w środowisku zakładowym. Coraz rzadsze pojawianie się przemocy wewnątrz społeczności podopiecznych zakładu poprawczego jest rezultatem prowadzonych oddziaływań resocjalizacyjnych, zminimalizowania zasad drugiego życia placówkach. Większość wychowanek nie akceptuje i nie respektuje zasad podkultury przestępczej, co nie oznacza, że drugiego życia nie ma w ogóle. U niektórych dziewczyn przebywających w placówkach resocjalizacyjnych zaobserwować można charakterystyczną dla nich bezwzględność i mściwość, stosowanie różnorodnych sposobów znęcania się nad innymi. Dlatego praca wychowawcza musi być w pełni profesjonalna. Jej celem jest zmiana uznawanych wartości i norm, postaw i zachowań.

Przebywanie w zbiorowości tej samej płci i zbliżonym wieku jest dużą dolegliwością dla dziewczyn. Doświadczając utraty własnej odrębności, a i wcześniej przejawiając postawy egoistyczne i egocentryczne, wchodzą w liczne konflikty, uciekają się do agresji, stosują przemoc.

Jeśli chodzi o agresję, to najczęściej mamy do czynienia z agresją werbalną, kierowaną do koleżanek lub kadry. Z różnym nasileniem występują jednak i inne formy agresji:

- gniewna (impulsywna), która ujawnia się w sytuacjach konfliktowych (poniżanie, krytykowanie), a jej celem jest szybka redukcja napięcia;
- instrumentalna (mająca na celu możliwie najszybsze zaspokojenie potrzeby);
- zadaniowa, wynikająca z mocy pełnionych funkcji;
- spontaniczna, polegająca na zadawaniu bólu, uszkodzeniu osoby lub rzeczy;
- naśladowcza, polegająca na identyfikacji z agresorem (gry komputerowe, filmy).

Dzięki doborowi odpowiednich metod i form oddziaływań wychowawczych można zapobiegać negatywnym emocjom, likwidować zachowania agresywne i stopniowo przysposabiać wychowanki do pełnienia w przyszłości funkcji żony, matki, pracownicy i innych ról społecznych.

Organizacja pracy wychowawczej w placówce, dobrze przygotowana kadra, stały nadzór sprawowany w sposób profesjonalny pozwalają na szybkie rozwiązywanie problemów konfliktowych, unikanie agresji i przemocy w środowisku zakładowym. Wychowanki sprawiające problemy wychowawcze, z zaburzeniami w zachowaniu, otaczane są szczególną opieką pedagogów, psychologów, terapeutów, psychiatrów. Organizacja zajęć wychowawczych skierowana między innymi na szeroki kontakt ze środowiskiem otwartym, rodzinnym, koleżeńskim, na zaspokajanie potrzeb podstawowych i wyższego rzędu sprzyja tworzeniu dobrej atmosfery wychowawczej i przyczynia się do rozładowywania agresji czy przemocy. To wszystko sprawia, że praca wychowawcza w zakładach resocjalizacyjnych dla dziewczyn, mimo swej złożoności, daje wiele satysfakcji. Systematyczne zabiegi oparte na wnikliwej diagnozie, dobrze opracowanym indywidualnym programie resocjalizacyjnym oraz zaangażowanie personelu pedagogicznego przynoszą pozytywne rezultaty wychowawcze.

Lesław Pytka uważa, że wychowanie to wywieranie intencjonalnego wpływu na wychowanka, w niepustym otoczeniu, przez stymulowanie go odpowiednimi komunikatami, bodźcami, przekazami, w celu uzyskania przez niego takich zachowań i cech osobowych, które pozostawałyby we względnej zgodności z normami społecznymi, standardami normalności w danym społeczeństwie⁸. Przedstawione ujęcie wychowania resocjalizacyjnego obliuguje kadrę pedagogiczną placówki do działań mających na celu modyfikację zachowań wychowanek, eliminowanie występujących u nich zaburzeń w zachowaniu (przemocy, agresji fizycznej, werbalnej czy pośredniej) i przygotowanie ich do zachowań zgodnych z normami i standardami akceptowanymi społecznie. Działalność wychowawcza prowadzona w placówkach powinna zapewnić wysoką skuteczność resocjalizacji osób nieletnich po ich warunkowym zwolnieniu. Na skuteczność tę w dużym stopniu wpływa jednak opieka następcza. Brak pomocy nieletnim, w tym przypadku dziewczętom, po warunkowym zwolnieniu jest powodem pogłębiania się demoralizacji i ponownego wejścia na drogę przestępczą.

Przypominanie o tym, że zwolnieni młodzi ludzie znajdują się w bardzo trudnej sytuacji życiowej, zagubieni w środowisku, do którego wrócili⁹ – jest niezbędne. Tak, jak niezbędne są przemyślane i skoordy-

⁸ L. Pytka, *Różne ujęcie definicji resocjalizacji*, w: *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, dz. cyt.

⁹ K. Ptak, *Nieletni warunkowo zwolnieni z instytucji resocjalizacyjnych*, w: *Kryzys w resocjalizacji a wybrane aspekty pracy penitencjarnej*, red. D. Lizoń-Szlapowska, Częstochowa 2012.

nowane działania mające na celu wsparcie wychowanek, które opuściły zakłady poprawcze. Bez właściwej polityki, łączącej działania sektorów edukacyjnego i pomocy społecznej, uwzględniającej także specyfikę kategorii odbiorców pomocy – młodych kobiet, prędzej będzie można mówić o zaprzeczaniu efektów pracy w instytucjach resocjalizacyjnych aniżeli o jej celowości i skuteczności.

Bibliografia

- Frączek A., *Agresja i przemoc wśród dzieci i młodzieży jako zjawisko społeczne*, w: *Agresja i przemoc wśród dzieci i młodzieży. Perspektywa psychoedukacyjna*, red. A. Frączek, I. Pufal-Struzik, Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP, Kielce 1996.
- Mizerska M., Woźniak W., *Poczucie umiejscowienia kontroli i agresywność u pierwszy raz karanych i recydywistów*, w: *Przestępca i skazany nie tracą godności osoby*, red. W. Woźniak, Wszechnica Mazurska w Olecku, Olecko 2005.
- Ptak K., *Nieletni warunkowo zwalniani z instytucji resocjalizacyjnych*, w: *Kryzys w resocjalizacji a wybrane aspekty pracy penitencjarnej*, red. D. Lizoń-Szłapowska, Wydawnictwo Politechniki Częstochowskiej, Częstochowa 2012.
- Ptak K., Ptak C., *Resocjalizacja dziewcząt w zakładach poprawczych*, w: *Profilaktyka społeczna i resocjalizacja młodzieży*, red. B. Urban, J. Stanik, Górnośląska Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Mysłowice 2004.
- Pytka L., *Różne ujęcie definicji resocjalizacji*, w: *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, red. B. Urban, J. Stanik, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 października 2001r., Dz. U. Nr 124, poz.1359.
- Słownik języka polskiego PWN*, t. 2, red. M. Szymczak, Warszawa 1999.
- Stankowski A., Stankowska N., *Agresja i przemoc. Wybrane problemy patologii społecznej i resocjalizacji*, Wydawnictwo APRINT S.R.O., Ziar nad Hronom 2002.
- Urban B., *Zaburzenia w zachowaniu – koncepcje teoretyczne, typologia i ewolucja*, w: *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, red. B. Urban, J. Stanik, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.